

Karácsony Sándor 1891—1991

Karácsony Sándor (1891—1952) a Hajdú megyei Földes szülőtte, a debreceni Kollégium neveltje. Mint magyar-német szakos bölcsész, a genfi, a müncheni, a bécsi egyetem vendéghallgatójaként ismerkedett közvetlenül Nyugat-Európa kultúrájával, amíg az első világháború útját nem állta kalandozásainak. A háború elején súlyosan megsebesült; mint rokkant tartalékos tisztet német nyelvű katonaiskolákba vezényelték tanárnak.

1919—1927-ig tanított a budapesti Tavaszmező utcai gimnáziumban. Mindjárt önálló útra lépett a tanításban a gyermeki személyiség autonómiájának, a közösségi nevelésnek, a kultúra egységének és egzisztenciális fontosságának a jegyében. Ezt tükrözi első tanári évről beszámoló pedagógiai regénye. A csucsai front, valamint a maga nemében páratlan két könyve: a diákoknak szóló didaktika (A tanulás mesterfogásai) és módszertan (Leckék a leckéről).

Országsszerre eleven kapcsolatot létesített a középiskolás diákokkal a 20-as években Az Erő c. diáklap szerkesztőjeként. Jelentős helyet kaptak a lapban maguk a diákok is: itt jelentek meg pl. Böka László, Képes Géza, Szobotka Tibor, Weöres Sándor első írásai. Dolgozott a főként ipari és kereskedelmi tanulók között működő Keresztyén Ifjúsági Egyesületben. Társelnöke volt a Cserkészszövetségnek. Mint rendkívüli hatóság, hallgatóival—partnereivel azonnal személyes kapcsolatot teremtő elnök és vitavezető, a fenti szervezetek adta lehetőségekkel élve állandóan járta az országot régi sebesülése következtében hol egy, hol két bittal sámtikálva.

1927-től az MTA szótári bizottságában dolgozott. A Magyar Evangélikus Keresztyén Diákszövetség egyik vezetőjeként most az egyetemi ifjúsággal került in- és extenzív kapcsolatba. 1934-ben a pedagógia magántanára lett a debreceni egyetemen; 1942-ben nevezték ki nyilvános egyetemi tanárnak.

Mindig a pedagógiában gyökerező, a nyelvészettől a filozófiáig terjedő tudományos munkásságának gerince a társaslélektan kidolgozása. A Wilhelm Wundt Völkpsychologie-jától (néplelektan) kapott első ösztönzéseket önálló, sajátos rendszerre fejlesztette, mely a kultúra minden megnyilvánulását (az író műfajválasztásától a főnévagozástig, a hívő bizonysgátételétől a kiscyrek játékáig) az emberek egymáshoz való viszonyulásának eszköze, folyamata és terméke gyanánt vizsgálja.

1945 után közéleti szerepet vállalt: az Országos Szabadművelődési Tanács elnökeként a széles rétegek művelődési igényeinek feltárását és serkentését, a társadalom művelődési öntevékenységének segítségét hirdette és szolgálta, ismét állandó országjárás formájában is. A szabadművelődést 1948-ban elsöpörte az uniformizált „népművelés”, Karácsony Sándort pedig 1950-

Magyar lélek — magyar építészet

I.

Jó egynehány éve már, hogy a Magyarország c. esti lap egy, a korszerű magyar építőstílusról indult anketon tölem is kért nyilatkozatot. Akkori nyilatkozatom hadd szolgáljon mostani mondanivalóim alapjául. Nemcsak azért, mert a napilapok szenzációi kerészéletűek, s valószínű, hogy szavainra immár alig emlékezhetnek egyen-ketten. Azért is, mert ma sem igen mondhatnék egyebet alapvetésül, mint amit akkor mondtam, tehát legokosabbnak vélem azt a gondolatsort fűzöm tovább ezúttal eszméváltásunkban.

1. A tömeglakások lakóinak alsóbbrendűségi érzése az emberi lélek legmélyebb rétegeiből fakad. Ha tömegbe kényszerítik az embereket, falanszterben érzik magukat. Már pedig a XX. században, a „másik ember” századában, az alsó néposztály számára is olyan körülményeket kell teremtenünk, amelyek között az egyik ember életérzése a másik emberhez képest egyenjogúságban nyugodhatik meg. Ha ez hiányzik, nincs, de nem is lehet természetes öröme, vidám, derűs világszemlélete. A tömeglakások lakói igyekeznek is állandóan megszabadulni fogyatékosági érzésüktől, sajnos, bár érthető, nem mindig megfelelő módon, mértékben és formák között.

2. Nemcsak a jogi szférában abszurdum a tömeglakás. Esztétikailag is az. Mert nem az emeleti lakás váltja ki az esztétikai hatást, hanem ellenkezőleg, az esztétikum igényli a napfényt, világos, szemnek is szebb magasföldszinti vagy első emeleti lakásokat.

3. Szociális szempontból is lehetetlen képződmény a tömeglakás. Passzív: a tömegekben olthatatlan a vágy az élniakarás iránt. Ahogy ez a vágy egyre fokozódik, eljön az idő, mikor már nem emberbarátság emel ezrivel olcsó, egészséges, tetszetős házakat az alsó néposztálybeliek számára is, hanem maga ez a tízezrekben felébredt igény kezd el majd építkezni szomjas kedvvel és ellenállhatatlanul. (Látjuk ezt az építkező vágyat a lassankint megtölasodott falusi gazdáknál. Nagy kőházat emelnek, a rangjuk meg a módjuk követeli tőlük ezt, maguk személyében talán életük végéig ott laknak hátul, a kisházban, változatlanul.) Aktív: Elkövetkezik a szociális felelősségnek olyan magas foka, hogy az egyik ember nem képes többé napsugárban fürdő, ízlésesen berendezett, tágas hajlékban lakni, tudja, hogy sokan mások, sokkal többen, mint nem, pinceodukban, tömeglakásokban húzódnak meg. Az aktív és passzív társadalmi magatartás relációjaképpen rájön lassan az emberiség arra, amire az angol felsőosztály csak nemrégiben döbbsent rá, hogy bizonyos népbetegségeket az alsóbbrendű nyomortanyákon élő és lakó mosónők a fehérruhával igen könnyen behurcolhatnak a felsőrend önmagukban véve egészséges palotáiba, vagyis a szociális reláció ezerféleképpen ugyanaz, s a viszonyosság csak bizonyos határig küszöbölhető ki.

4. Az eddigi szempontok többé-kevésbé az építető álláspontjáról tekintették a problémát. Technikai szempontból a táj, az anyag és az emberek szükségletei is igen érdekes előfeltételeket diktálhatnak. Hátulról haladva visszafelé: nem az anyag parancsol ugyan, de okos ember mégis anyag-szerűen gondolkodik építtetés és építés közben. Nem kívánja az üvegtől a vas tulajdonságait, a hajlékony nádtól sem igényli, hogy a lehetségesnél vagy a szokottnál nagyobb legyen az ellenálló képessége. Arra sem szabad

ben egyetlen katedrálisról is nyugdíjba küldték. Az ízig-vérig nevelő így minden fórumát elvesztette; rövidesen belehalt a rákényszerített tértelenségbe és némaságba.

Itt közölt írása Csaba Rezső Hajlék e. építészeti folyóirata számára készült (hasontalan a múlt számunkban közölt Németh László tanulmányhoz), szövegét A magyarok kincse c. kötetből (Exodus Kiadó, 1944.) vettük át. Az írás fogalom-használatának megértéséhez Karácsony Sándor társasléktanának rendszeréről szükséges még néhány magyarázó szó.

A kultúrát alkotó társasviszonyulások 5 fő kategóriájának lényege: 1. Vallás: én, mint pap, megvallom neked, mint laikusnak, hogy Isten igényel tőlem, mindketten az Ő szentjei vagyunk. 2. Társadalom (akarati pólus — tetrendszer): úgy cselekszem, hogy te elviselhesd, hogy egymáshoz képest mindketten szabadok legyünk. 3. Tudomány (értelmi pólus — jelrendszer): Te tudomány (értelmi pólus — jelrendszer): jeleket adsz neked a világ általam megismeri jelenségeiről, úgy, hogy megérthess; viszonyulásunk értéke a köztés világosságától függ. 4. Művészet (érzelmi pólus — jelképrendszer): a konvencionális jeleket érzelmi felindulásomban jelképekké fűtve mutatom meg neked magamat. Összintén, hogy te is magadra ismerhess a jelképben. 5. Jog: biztosítom autonómiádat, hogy én is biztonságban érehessem tőled a magamét, függetlenek legyünk egymástól.

A fenti öt kategória között „hibrid” kategóriák is felfedezhetők: a vallás és a társadalomfeszültségében alakul a világnézet, a társadalom és a tudomány között feszül az értékrend, a tudomány és a görög mitológia Erőszára, aki a kaos-ba, az anyag örvénylésébe rímut, szabályt visz). a művészet és a jog között a technika. — Emellett minden egyes társas funkcióban belül is megkülönböztethetjük a fizikaitól a lelkiig menő fokozatokat: az akarati társasviszonyulás (társadalom) jogi foka pl. az igény, érzelmi foka az ajándék, értelmi a szolgálat, par excellence akarati foka az áldozat, áhitatos foka a szeretet.

Kövendi Dénes

rákényszerítünk az anyagot, hogy hazudozzék, a vályog például téglának szélhámuskodja magát, vagy egy építész oszlopnak, ha nem tart a valóságban semmit.

5. A táj is ad tanácsot, mondhatnám, parancsol is, ha jól odafigyelünk az útmutatásaira. Felesleges széles, alföldi téreken az égbemerészkedő, sokemeletes palotakolosszus. De épp olyan felesleges a gótikus építkezés meredek csúcsokkal döfőldöző sziluettjeit rajzolni az égbe ott, ahol nem csik túl sok eső, s nem szükséges, hogy a víztömeg gyorsan aláömljön a háztetőről.

6. Az emberi szükségletek is módosítják az építési technikát. Másképp építkeznek a szepességi és másképp az alföldi ember. Másképp kell falut és másképp kell várost építeni fel. Koppenhágát például a dán vaj építette. Az csinált belőle milliós metropolist, olyannak és a tenger partjára. A dán tanyának kellett ez az élénk, kulturális, iparúzó, kereskedő és hajózó életet folytató emporium. Nem úgy született hát, mint a mi Budapestünk, amely a mi tanyáinknak kissé vízfejű szellemi központja! Ma is inkább a falvaknak és a tanyáknak, mint azoknak él.

7. Utoljára, de nem utolsó sorban művészeti kérdések következnek. Itt, Magyarországon, magyaroknak épülnek az épületek. Ami a múltat illeti, igazi magyar építőhagyomány nincs, nem beszélhetünk tehát magyar stílusról. Nem lehet régi századokból, de még tegnapielőtről sem rámutatni egyetlenegy építményre sem, hogy: nézd, ez magyar, ha újat építesz, valami ilyen hadd sikeredhessen valahogy belőle.

8. Ellenben van valami a jelenben, ami bizonyos tekintetben magában foglalja a múltat is: az éppen most élő és valahogyan mégis csak lakó magyar ember. Az, ha nem is nyilvánítja, gyakorlatával, életstílusával elárulja mégis, mit akar, hogy szeretné, mikor hajlék kérdése forog éppen szőnyegen. Ha magyar parasztok csökönyescsen egy bizonyos módon barkácsolják össze épületeiket, azt hiszem, ezzel már egy kicsit arra való nézvést is leadták szavazatukat, milyenféle módon óhajtának középületeiket is kisikeríteni, ha nem változatlanul döntenének a nadrágos emberek mai napig mindig róluk-nélkülük. De vannak mélyebből érkező feleletek is, fel sem tett kérdésekre. Bajos beleépíteni az angol cottage-rendszert kertvárosainkba, ha komolyan vesszük például azt a módot, ahogy vonatainkon harmadosztályú népünk utazni szeret és szokott. Az idegent öt percen belül felveszik ad hoc kupé-közösségükbe (ha megérdemli). Megkínálják, szíves szóval tartják, együttlétük hosszabb-rövidebb idejére családtagnak tekintik. De mégsem olyan ez a nagy nyíltság és kitárulkozás, mint a dél-olaszországi városok utcán élő népéé. Az ázsiai sztyepp jurtáinak jogi és társadalmi formája ez. Vagy vegyünk egy másik példát. A magyar falusi kurtanemes építkezése lehet primitív, de van egy megszívlelendő nagy érdekessége. Magának, cselédeinek egyformát szán. „Félkemencére szegődni” csak uradalmakban divat.

9. A jövőre vonatkozólag: nemcsak nincs magyar építőstílus, de nem is lehet. Építkezni költséges dolog, drágább, mint furulyázni, vagy verset írni. Költészet és zene előkészítették az öncélú Magyarországot. A képzőművészetek már csak a valóban fel is szabadult, ténylegesen öncélú Magyarországon válhatnak magyarrá. Ma még olyanformán kísérleteznek a magyar építészeti stílus kialakítása körül, egy-két felületesen odatett ciráda, majolika dísz, tulipán-motívum, sátorimitáló mennyezet alkalmazásával, mint ahogy a kiegyezés után az 1868/XXXVIII. t.-c.-ben megpróbálták az alapjában véve idegennek hagyott Thun-féle iskolarendszert magyarrá átpingálni.

10. Éppen ezért nem lehet egyetlen, vagy akárhány, de mégis csak szórványosan előforduló és így egzotikumként ható épületben hajlékot teremteni új Magyarországnak. Az a radikális fantáziájú építészársunk, aki egyik kijelentése szerint legszívesebben lerombolna hazánkban minden

eddig épült objektumot, lényegében nem, legfeljebb csak forma szerint és kifejezéseiben mondott vadat. Képzületében először csakugyan egész Magyarországot kell magyarnak (tehát sok helyen: még egyszer) felépítenünk. Abban kell azután városokat emelnünk, a városokban utcá sorokat és csak végzetre következhetnek az egyes épületek stílus-problémái.

II.

Ha az eljövendő magyar építészet idáig megfigyelt társas-pszichológiai előfeltételeiben bizonyos rendet teremtünk, azonnal kiviláglik, hogy nagyjában háromfélék. Az építető álláspontjából származók jogi, az építészt jellemzők művészeti, az építést megelőzők technikai természetűek. Ez természetes is. Hiszen minden építkezés sorsa kétféle ember között, egy valamiféle módon dől el. Az építető jogi szférában mozog, az építész művészen, ők ketten mozgatják a közből szorult elemeket, azok viszont mind technikai jellegűek. Nem azt akarom ezzel hangsúlyozni, mintha az építetőben nem élhetnének művészi igények, vagy az építészen nem hathatna egész sereg jogi velleitás. De az bizonyos, hogy az építető esztétikai vágyai közepette is, in ultima analysi, hajlékot akar, magának, eszményecinek, eszméinek, Istenének, mindegy, milyet, de mindig: hajlékot. Az építész meg, hogy Nietzsche szavaival éljék, a művét akarja. Mennél inkább a maguk részét akarják ők ketten, tehát mennél nagyobb a feszültség a jogi és művészi pólusokon, annál tisztábban, annál potenciálisan, annál sikerültebben teremt meg magát a hajlékot a technika. Ez annyira így igaz, hogy p. o. az építető pénze nagyon sokszor emeltet igazi hajlék helyett kőből épült közhelyeket, az építész jogi túltengése, vulgo. anyagiassága is éppen olyan gyakran vetél el a technikai kivitelben giccsé. Majd később, mikor a magyar építészet társaslogikai és filozófiai előfeltételeiről csak szó, még nyilvánvalóbbá válik ez, de most már szögezzük le: nem lehet az építészet magyar, csak akkor, ha társaspszichológiai előfeltétele ilyen abszolút reláció. Két emberi attitűdnek, építetőnek és építésznek egymásra vonatkozása a technikában. A magyar építészen nem képzelhető el terror sem az egyik, sem a másik sarkon. A hajlék egyszerűen nem sikerül, akár az építető érvényesíti kizárólag a maga jogait, akár az építész a maga ellentmondást nem ismerő művészi szempontját.

III.

1. A magyar építető magatartása jogi természetű, mondanom sem szükséges talán, hogy sajátos jogi magatartása formájában is magyar. Minden nemzetbeli egyik ember jogi magatartása a másik emberhez képest függetlenségre, autonómiára tör. A különbség csak az, hogy ennek az autonómiára törésnek nem minden nemzet közlekedésben egyforma az indokolása. A magyar ember akkor látja biztosítottnak a maga autonómiáját, ha a másik

emberét már biztosította. Magyar észjárás szerint tehát sohasem magamnak építek hajlékot, hanem mindig nekünk. A magyar életterben mindig ez mindenütt mi vagyunk, nem én vagyok, vagy te vagy, s az életter sem az enyém, nem is a tied, hanem a mienk. Ez nem kommunizmus, hanem annak a homlokegyenest ellenkezője. Nem közös birtokról van szó, amely megfosztana mind a kettőnket tulajdonjogunktól, hanem mindkettőnk egyformán szuverén és egymástól független abszolút birtokjogáról. A magyar életter-problémának ez a népszerű megfogalmazása: sok jó ember megfér kevés helyen. Megoldása pedig csak a magyar filozófia tér-a-priorijában lehetséges, a határtalanban, azaz a határtalanul nagyban és a határtalanul kicsinyben. A tömeglakás e szerint a szemlélet szerint lehetetlenség, hiszen mindenki a magáéban lakik ott, ahol a mienk nem azt jelenti, hogy „közös”.

A szociális problémát a magyar térben az autonómiának olyatén átérzése oldja meg, hogy az építető parancsa szerint minden hajlékot úgy építsenek meg az építésznek, mintha maguk laktának aztán később benne.

Az építető felőli esztétikai szempont szerint egy így épült hajlék hajosan lehet pincelakás, megvan tehát a garancia arra is, hogy szépre sikeredik. „Mégfoghatatlan”, hogy sikerülhet az a valóságban is, de a magyar tér-a-prioriban megvalósítható mégis.

Ha nincs sem pince-, sem tömeglakás, nagyon sok ember számára megszámlálhatatlanul sok kubatura szükséges, s ez csak úgy képzelhető el, hogy egy-egy ember férőhelye a határtalanul kicsiben, minden magyar férőhelye pedig a határtalanul nagyban foglaltatik.

A magyar építészet technikájának az építető igénye tehát hármasszerű imperatívuszt feszít neki. Elvként az egyik és a másik ember egyenjogúságát, szabályként a szépségkövetelést (mindenkinek a magad hajlékát építsd), konstitúcióként a határtalanul kis és határtalanul nagy tér beépítését. Nem állapít meg apró paragrafusokat a részletekre vonatkozólag. De könnyű belátni, mennyire más lesz az a hajlék, amelyeket a fenti három követelmény logikája kényszerít beleépülni a térbe, mint lenne egy másik, vagy harmadik, melyeket más követelmények emelletténe.

2. A magyar építőművész a dolog természete szerint nem az autonómiája jegyében épít. Mint minden művész, a maga álmait akarja adni, azt a hajlékot, mely a lelkében él, voltaképpen tehát önmagát. „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak”, benne ellenállhatatlan parancsként élnek és hatnak Adynak eme sorai. Minden vágya az, hogy ez a törekvése sikerüljön. Az építetővel alapjában véve édeskeveset törődik, illetve keveset törődnek, ha volna más lehetőség meggyőződnie arról, hogy sikerült-e hát a valóságban is, amire tört, önmagának megmutatása és odaadása. Sajnos, ezt csak abban az egy esetben élheti meg, ha a másik ember, az építető valamelyes szolidaritását árulja el, ez meg viszont csak akkor, ha az illető vállalja az építőművész álmát, azaz a magáéknak ismeri el. Magyar észjárás szerint mindez csak abban az

egy esetben történhetik meg, ha a művész művének alkotása közben őszinte volt. Csak ha őszintén adta önmagát, adhatta „az” embert és csak „az” emberben ismerhetett önmagára a másik ember. Az őszinteség követelménye is indokolásában magyar, nem pedig önmagában. Nem-magyar indokolás szerint nem adhatom önmagamal őszinteség fejében, hiszen engem a másik ember nem ismer, hennem tehát magára sem ismerhet. De nem adhatom a másik embert sem, hiszen őt meg én nem ismerem. Csak „az” embert adhatom, az ember, minden ember eszményét, mert csak abban ismerhet a másik ember önmagára. Magyar észjárás szerint, Arany János megfogalmazásában, „midőn szerelmet a leánynak esdék, nem oly szagú volt, mint a nyomdafesték”, vagyis az eszmény nem formális elem, nem a művészet eleme tehát. Ellenben mennél őszintébben mutatom meg magamat, annál valószínűbben lehámlott rólam minden esetleges, egyéni vonás, annál inkábbb istenteremtette Én-em vált nyilvánvalóvá, az az Én-em tehát, amely a másik istenteremtette emberrel egyesegyedül lehet azonos. Csak ebben az Én-emben döbbenhet a másik emberarc önmagára.

A magyar módon őszinte művész egyben engedelmes és aláztos is. Nem akar mindenáron műalkotást hozni létre, egyszerűen csak hajlékot akar építeni az építető számára. Hogy valaki több jön lekre majd, mint hajlék, nem szándékainak, hanem művész-voltának lesz a következménye. Mint ilyen, nem egyszerűen „én”, hanem jelképesen is „Én”, telítetten és kontinuitásban, egyetemes érvényű „Én”. Azokkal a hajlékokkal, melyeket ilyen építész épít, a tér minden pontján és az idő minden percében szolidáris az építető, hiszen ő is ember, s az egyetemes érvény rája is érvényes. A jelképes hajlékban mindentűt és minduntalan ráismer a maga hajlékára. Így aztán meg is valósulhat a magyar álmom: ország épül először, benne városok, a városokban házsorok és végül az egyes házak. Nem úgy, hogy minden egyes eddig épült hajlékot lerontottam, nem is úgy, hogy uniformizálom az épületeket, még csak nem is úgy, hogy minden ház az én egységes tervem szerint készül el az országban. Az őszinteség jelképrendszere egységes, a millióféle és sokcserfajta hajléknak ez az egységes szimbólumrendszere biztosítja és határozza meg a stílusát. Magyar lesz ez a stílus megint csak egyetlenegy okból azért, mert a művészet, őszinteségének ilyetén indokolása magyar.

Magyar észjárás szerint ugyanis az a művészet, mely az őszinteség indokolásában az eszményt próbálja megvalósítani, nem a forma jegyében terem, hanem az croszében, s miután a művészen nem tűri önmagának őszinte odaadását, egész munkáját manerrá, vagy rutinná aljasítja. Az építető viszont a művet csak akkor vállalhatja, ha maga személyében is kimozdul eredeti vonatkozásából s a hajlékban jobbik esetben azt appercipálja, ami divat, rosszabbik esetben, ami sablon.

3. Pedig technikailag az építető és építőművész ket-tösségének a feszültségéből a hajlék illúziójának kell megteremtődnie. A hajlékot az építetők közvéleményre igényli és az építőművészek őszintesége folytán egysé-gessé vált szimbólumrendszer, vagyis a művészi forma

ajándékozta, legalább is az építőművész lelke felől nézve, mondjuk talán így: lelkéből lelkedzve. Az építető a maga jogi álláspontja felől úgyis azért fordult hozzá, mert őszintősen érezte, hogy a hajlék építéséhez legfőképpen szív kell, s a művész a szív embere. A szívé, amelyben a társasérzelmek, a formák lakoznak. (Külőnben egy dolgo-geártó pallér is megienne.) A művészenben a közvélemény és a formák feszültsége bizonyos konvenciót eredményezett, az építetőben a művésszel vonatkozásban a társ-és társasérzelmek feszültsége az otthon igényét ébresztet-ték. Nem azt az otthon értjük persze ezen a fogalmon, melyet talán egyenesen és könnyen be is helyettesíthet-nénk a hajlék fogalmába, hiszen az is meglehet, hogy az éppen szóbanforgó hajlék középület vagy templom. Hanem igenis azt értjük rajta, hogy az építető társául fogadván az építőművészt, és feltételezven szívében ugyanazokat a társasérzelmeket, melyek népének formavilágát adják (népének, melynek ő is, a művész is egyformán tagjai), a kettejük lelkében keletkező feszültség erejénél fogva olyan jól érzi majd magát a felépült hajlékban, mint otthon. Mint otthon, hangsúlyozom, ahol az egyik ember a másik emberhez képest jogi szférában egyedül vonatkozhatik technikailag, azaz magától értetődően. (Otthon nem szükség az autonómiát két ember közt minduntalan újraszab-lyozni.)

Egy eljövendő magyar építészenben tehát a technikai feszültség sarkítása így áll majd elő: az építető jogi igényének, az otthonnak az építőművész aláztos enged-ménye (érzelmi-jogi közvélemény és érzelmi-művészi forma feszültségéből eredően), a konvenció feszül. Ebből fakad mindkét fél számára a hajlék illúziója.

A magyar építészenben éppen ez a technikája a leg-megejtőbb és a legcsudálatosabb. Mintha még mindig a régi nomád sátonnak a nyelvén hirdetné a magyar hajlék örök törvényét, az ideigvalóságot, a nem-maradandó várost, úgy indokolja az illúziót megint csak magyarul. Az építető autonómiája és az építőművész őszinteségéből a barátság jegyében valósul meg a technikai társas-vonatkozás. A hajlék, mely magyarul építetett, ideigle-nes jellegű. Nem gazda a bennelakó, aki megfizetett érte a művészennek, örök időkre mint magáében érezheti magát, hanem jövevény. Történetesen éppen benne tartózkodó vendégbarát, a jurta vendéglátásának törvényi alapján. Igaz, hogy nagyon komolyan megfogalmazott paragrafus alapján: tekintsd hajlékomat hajlékodnak. Szerződés ez, sajátosan magyar módra kötött szerződés, tehát megint csak technika: az igénylő ajándékba kapta azt, amit igény-nyelt. Nem tudom, sikerült-e érzékeltetnem, milyen szol-ídad és milyen biztosan tartók a magyar hajlék pillérei ebben a megfogalmazásukban. Az építető jogelvének (egycnjogúság) és az építőművész jelképeének (ország-építés) feszültségéből technikailag építőerő lett. A jog-szabályból és stílusból (magadnak építsd, magamnak építem) valóban is építő funkció. Végül a határtalanul nagy és határtalanul kis teret beépítető konstitúciónak s az idő minden percében s a tér minden pontján felépülő műnek a feszültségéből kézzelfogható konstrukció az illúziót tökéletessé teszi. Tagadni sem lehetne többé,

hogy „hajléka” született „az” embernek. Mennél tökéletesebb az illúzió, annál tökéletesebben realitás a magyar hajlék.

Aki még mindig nem látná elég tisztán, milyen masszív ez a múlandó voltában olyan lengének látszó illúzió, próbálja visszafelé elgondolni mindazt, amiről eddig a technikai kivitellet illetően szó esett. A művész ajándékba adta, mint vendégbarátjának a hajlékot. (Aki ezt nem érti, természetszerűleg abban sem lát semmiféle magyar észjárást, és hajlandó az egészet pusztá handabandázásnak, vagy összeférhetlenségnek tartani: miért veszett eddig még minden kiadójával össze Szabó Dezső.) De ha a művész így viszonylik művéhez, akkor a hajlék voltaképpen az övé, tehát ő nemcsak építő, hanem építtető is. Magának pedig az ember szolidabban épít, mint másnak, valljuk be, hisz emberek vagyunk. A másik fél, az építtető, élvén a felszólítás érvényével, a hajlékot valóban a magáénak tekinti, még pedig már az első kapavágás, vagy a legelső ceruzavonítás óta és mindvégig. Keleten a vendég igen nagy úr, ízlése törvény. Tehát az építtető, mindenható ízlése erején és jogán, építő is. Ha még mindezekhez a konvenció, otthon, társ, nép, közvélemény és forma is eleven tényezők, könnyű belátnunk, hogy az így épült hajlék masszivitása és magyar volta sokszorososan meghatározott.

IV.

A magyar társaslélek (mely csupádon-csupa dialektikus feszültség sok sarokpár között), a magyar észjárás (tehát a magyar társaslogikumok rendszere) és a magyar filozófia (a határtalan térből, időtlen időből és viszonyukból, a megfoghatatlanból folyó konzekvenciák) ébredőben vannak. Megnyilvánulásai könnyebb közegekben már érezhetőek is. Irodalomra, zenére gondolok. A képzőművészetek közege nehezebb, nem azért, mert költségesebb, hanem mert illanóbb a magyar anyaguk, s így multi hagyományuk alig maradt. De azért nem kétséges, hogy a magyar építészet is valóságga hátorodik belátható időn belül.

Hogy milyen lesz? Nem tudom. Nem is találgatom. Nem feladatomban az ilyen találgatás. Reám a magyar tudományos munkaközösségben — úgy vélem — az előfeltételek kutatása van és marad bízva egy darabig még.

De mintha cíárulnának valamit a már felkutatott előfeltételek is magából a lényegből, mondhatná valaki. Azt hiszem, ez a vélekedés is csak illúzió, mint minden technika. Ismétlem tehát: semmit előre meg nem sejtethünk, legalább is nem mondhatjuk sejtelminkre azt, hogy azok valóban is tudományos hipotézisek érvényével bírnak. Az azonban valószínű, hogy a magyar lélek, a magyar észjárás és a magyar filozófia a magyar építészet technikájában is felismerhetőek lesznek majd, akármilyenek valósul meg ez a magyar építészet, ha már egyszer igazán magyarnak születik. Míután ez valószínű, valószínű az is, hogy az építészet ősi magyar és még ősiabb ázsiai módjai a dolog természete szerint erősebben funk-

cionálván, konstrukcióban is észrevehetőbben megmutatkoznak majd, mint az ember a XX. században, itt Közép-Európában eleven fantáziával álmodni, vagy vizionárius erővel elképzelni is merésznél. Meglehet például, hogy a „sok jó ember megfér kevés helyen” elve utólag igazolni fogja Lechner Ödön belső térképzésének a zsúfoltságát. Meglehet, hogy néhány monumentális templom helyett számtalan sok kisebb méretű kultikus hely épül egy-egy városban. Az is lehetséges, hogy nem is lesznek a magyar módra épült alföldi nagyvárosokban emeletes házak. Talán zárt utcáorok sem lesznek bennük, hanem sűrűn összeépült tanyarendszerhez fog inkább hasonlítani maga a főváros is. Esetleg egész egyetemi fakultások, vagy legalább is katedrák pusztára, vagy erdőségekbe helyeződnek, mégpedig egyéb feltehető logikák mellett építészeti logikából is. Az sem kizárt dolog, hogy a mennyországot jelképező kupola divatba jön megint, vagy hogy köralakúaknak épülnek a házak, akárcsak a nemrég letűnt szímalmok hajdánában. Nagyban-kicsinyben monumentális kúpok váltakoznak miniatűr kockákkal talán, á la boglyakemence padkával, vagy pecsenyesütővel az oldalán a mai magyar paraszt pitarokban. Esetleg az új betonépítkezés hatalmas síkfelületei új magyar ornamentikára ihletik a közeljövő magyar építőművészeit, ugyan ki láthat a jövőbe.

Az a legvalószínűbb, hogy az európai tartalom nem változik már meg teljőágon a lelkünkben, s ezzel a tartalommal felocsúdott formáinknak kompromisszumra kell lépniük, szakasztott úgy, mint ez az irodalom és zene esetén is történt. Kitáguálnak az ősi magyar formák, s ezáltal európai értelemben is magas művészetre válnak képesekké.

Igaz, hogy ez nem képzelhető el pusztán magyar ébredés formájában. Európai újjászületésre is szükségünk volna hozzá. Új szintézisbe egyesülhetnének így az európai és ázsiai filozófia á priorijai. A felmért tér és a határtalan a komolyan vett végtelenben, a kiporciónzott és az időtlen idő a tudományosan is elismert örökkévalóban, az októrvény és a megfoghatatlan az értelem számára is létező csodában.

Ha ez a szintézis elmarad, vagy késik, a magyar ébredés nem marad el vele, sőt még késedelmet se fog szenvedni miatta. De akkor féltő, hogy egyoldalúan ázsiai irányba fejlődik. Mi ezt nem akarjuk, őszintén szólva nem is szeretnők, még őszintébben szólva, borsódzik a hátunk tőle. Magyarok lenni azonban szeretnénk és akarunk. Irodalomban, művészetben, társadalomban, minden társaslelki vonatkozásban egyaránt. Vagy így, vagy úgy, de minden áron és mennél hamarabb. Nem kis mértékben Európán áll, úgy-e, ahogy magunk is jobban szeretnők, vagy úgy, ahogy az adott körülmények között éppen lehet.